

Г.Ю. Родик

*здобувач кафедри міжнародної інформації
Національного університету «Львівська політехніка»*

МІСЦЕ ТА РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Сучасний етап світового розвитку характеризується постійним зростанням міжетнічної напруженості, що зумовлено швидкими політичними та соціальними змінами, які порушують баланс співіснування як окремих націй, так і етнонаціональних меншин. Постала гостра потреба перегляду законів етнічного розвитку, способів запобігання та розв'язання етнонаціональних конфліктів. Для цього потрібно зрозуміти і проаналізувати суть конфліктів на етнічному підґрунті, їхню структуру, причини, суб'єктів, особливості розвитку тощо.

Ключові слова: національна меншина, етнополітичний конфлікт, націоналізм, етнонаціональний рух, міжетнічна нестабільність.

Питання загострення етнополітичних конфліктів у багатьох поліетнічних державах, насамперед після Другої світової війни, потребує особливої уваги щодо пошуку шляхів і методів запобігання їхньої ескалації. Важливим аспектом аналізу є також основні причини нестабільності в середовищі національних меншин, оскільки конфлікти на етнічному підґрунті можуть завдавати непоправної шкоди суспільству.

Проблеми етнічних меншин у багатонаціональних державах завжди були в центрі уваги вітчизняних і зарубіжних науковців. Особливості конфліктів кінця ХХ – початку ХХІ ст. розглядають у своїх працях М. Лебедева, А. Коновалов, А. Аклаєв. Над проблемами розв'язання етнополітичних конфліктів працюють Ю. Римаренко, І. Тимошенко, А. Кіссе, Є.

Степанов., Т. Сенюшкіна. Активно досліджують питання етнічного націоналізму та національної ідентичності як конфліктогенних чинників такі зарубіжні вчені, як: Е. Сміт, С. Хантінгтон, А. Ландабасо. Серед ґрунтовних праць, що висвітлюють аспекти самовизначення національних меншин, конфліктогенних чинників у сучасних умовах глобалізації міжнародних відносин, слід відзначити роботи В. Богдановича, А. Манчинського, В. Мухи, А. Бортника, М. Фесенка та ін.

Метою даної статті є дослідження актуальних аспектів поведінки національних меншин в умовах трансформації сучасної системи міжнародних відносин. На основі розгляду чинників, які впливають на утворення та розвиток етнополітичних конфліктів зроблено спробу аналізу чинників необхідних для запобігання конфліктних ситуацій.

Епохальні зміни в міжнародних політичних і соціальних відносинах наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. зумовили їхню глобальну трансформацію та сприяли залученню до цього процесу більшості країн і регіонів світу.

Закінчення «холодної війни» закономірно зумовило ліквідацію біполярної системи та прискорило формування нової політичної структури світу. У суспільно-політичних і наукових колах багатьох країн усі ці зміни не могли не викликати широку дискусію з приводу того, якою стає структура сучасної системи міжнародних відносин — однополярною чи багатополярною і, відповідно, яка з них є стабільнішою та функціональнішою. У постконфронтаційному світі динамічний поштовх набув комплекс глобальних тенденцій, які не є прямим наслідком ані двополюсного протистояння, ані його закінчення. Радше, деякі з них самі зумовили нинішню міжнародно-політичну трансформацію і продовжують на неї активно впливати. Це актуалізує дослідження тенденцій, що впливають на світовий розвиток, зумовлюючи трансформацію сучасної системи міжнародних відносин в умовах глобалізації. Серед цих

найважливіших тенденцій слід, передусім, виділити інтеграцію, фрагментацію, регіоналізацію та демократизацію світу.

Можна також відзначити зростання ролі взаємозалежності світу, причина якої полягає в інтенсифікації спілкування, прискоренні обміну думок, ідей і наукових відкриттів на рівні окремих людей, урядів, урядових і неурядових міжнародних організацій, різноманітних транснаціональних акторів, що стало можливим в умовах бурхливого розвитку технологій і нових тенденцій сучасних глобальних трансформацій.

Попри те, що держави все ще залишаються основними гравцями на світовій арені, перелічені вище тенденції значно зменшили їхні можливості контролювати потоки товарів, грошей, людей, ідей, забруднення довкілля і злочинні дії. Унаслідок цього їхні територіальні кордони стали прозорішими, а суверенітет менш усебічний. Основна тенденція полягає в тому, що загальні глобальні структури можуть опинитись у стані біфуркації. Поліцентричний світ функціонує іноді кооперативно, а іноді – конфліктно, але завжди в тісній взаємодії, тобто з державоцентричним світом існує багатоцентричний світ, який складається з численних акторів [7, с. 70].

Дуже часто зростання кількості конфліктних ситуацій має місце в перехідний період від одного політичного режиму до іншого. Так, у країнах пострадянського простору, при переході від тоталітарного режиму до демократичного, національний екстремізм призвів до появи великої кількості конфліктних ситуацій. З історичного досвіду ми бачимо, що жоден політичний режим, який заснований, чи принаймні опосередковано веде політику нехтування національною ідеєю соціальних груп не може забезпечити довготривалий стабільний розвиток держави.

Послаблення національно-державної ідентичності нерідко супроводжується формуванням іншої ідентичності – часто релігійної або національної. Як наслідок, проявляються

ксенофобії, створюються націоналістичні організації і рухи, наступним кроком є відкриті форми конфліктів на етнічному підґрунті [6, с. 65].

Етнонаціональна сфера будь-якого суспільства є унікальним чинником, ядром нації, що визначає розвиток суспільства, держави, світового співтовариства. Аналіз і розуміння умов функціонування етносів, які проживають на території однієї держави, з позиції порівняння історичного досвіду і реалій сучасності, є однією з необхідних умов гармонійного розвитку цивілізації.

Більшість сучасних держав є поліетнічними, багатонаціональними, а крім того, існують нації або меншини, що не мають власної держави, але володіють величезним потенціалом історичної свідомості, етнічної ідентичності і прагненнями самовизначеності. Тому наприкінці ХХ століття найгострішим є питання щодо права національних меншин на самовизначення, що нерідко стає конфліктогенним чинником розвитку нації.

«Національною меншиною є група осіб, яка поряд з рисами етнічної меншини (власна мова, культура, історія, усвідомлення себе як групи, чиї члени хочуть підтримувати її особливості), має бажання користуватися як група тими правами, які дають меншині можливість брати участь у процесі визначення політики в межах даної території чи навіть у межах цілої держави, але яка не є в однакових умовах з іншими етнічними групами в цій державі» [2, с. 741].

«Національна меншина – це не просто група за фактом етнічної демографії, це динамічна політична позиція, або, точніше, набір пов'язаних, але все ж взаємосуперечливих позицій, а не статистична етнодемографічна умова. Для цієї політичної позиції характерні 3 елементи:

1) публічна заява про членство в етнокультурній нації, відмінній від численно чи політично доміантній етнокультурній нації;

2) вимоги до держави про визнання цієї відмінної етнокультурної національності;

3) відстоювання на основі цієї етнокультурної національності певних колективних культурних чи політичних прав» [2, с. 742].

Отже, національні меншини є різноманітними за соціальною структурою групами. Вони проживають на території держави, що є чужа їхній національній самобутності, культурі та історії, а іноді і релігії й мові.

Швидкі політичні та соціальні зміни, передусім після Другої світової війни, зумовили прагнення цілої низки національних груп на створення своїх власних держав. Проте безперешкодне збільшення нових держав не є бажаним явищем у політичному світі. Зазвичай саме право націй на самовизначення і породжує напружену атмосферу функціонування держави.

Досвід багатьох країн свідчить, що поведінку етнічних груп чи національних меншин значною мірою визначає економічний, соціальний та політичний стан розвитку країни проживання.

Під етнополітичними конфліктами сучасна політологія розуміє конфлікти з певним рівнем організованої політичної дії, суспільних рухів, масових безпорядків, сепаратистських виступів, або навіть – громадянських воєн, у яких протистояння проходить впродовж лінії етнічної спільноти [4, с. 75]. Також більшість конфліктів на політичній основі класифікують як етнополітичні, які нерідко переростають у міжетнічні.

Конфлікти між суспільством і етнічними меншинами можуть виникати через відмінності між етнічними і державними кордонами, через різні правові статуси населення й етнічної групи, різне статусне співвідношення кількох етнічних груп, що живуть на території однієї держави.

На першому рівні пояснення причин конфлікту здійснюється аналіз наявних в конфлікті проблем (предмета

суперечки), через які виникає конфлікт. Найпоширенішою типологією причин конфлікту є поділ їх на ресурсні (засновані на конкуренції за політичну владу й участь у політичному процесі), ідеологічні (засновані на конкуренції між ідеологіями і системами цінностей) і конфлікти ідентичностей (засновані на конкуренції ідентичностей (тобто етнічними, релігійними, клановими) групами за доступ до політичної влади й економічними можливостями) [1, с. 177].

Нерідко також чинником для конфліктної ситуації може бути страх етнічної меншини перед асиміляцією, втратою своєї народності, національної самобутності, традицій. Прикладами таких конфліктів є конфлікти між палестинськими арабами і євреями Ізраїлю, сербами й албанцями, росіянами й чеченцями. Конфлікти на етнічному підґрунті можуть проходити в досить гострій формі, наприклад, ситуація в узбекському м. Ош, де був конфлікт між турками-месхетинцями й узбеками. Унаслідок гострих сутичок у 90-х роках турки-месхетинці зазнали великих втрат і змушені були імігрувати. Протилежними до гострих конфліктів є латентні, що відрізняються своєю тривалістю, на початках нерідко прихованою формою і лише з часом вони переходять у відкриту і гостру форму, наприклад, вірмени Нагірного Карабаху і азербайджанці.

Здавалося б на перший погляд, розвиток демократії і гарантія прав національних меншин, а також місцева автономія могли би бути гарантом неконфліктного співіснування народів. Проте боротьба за самовизначення, сепаратистські рухи існують і в цілком розвиненій демократичній атмосфері, наприклад Шотландський національний рух.

Нестабільність і численні етнічні заворушення 90-х років ХХ століття показали важливість аналізу та прогнозування розвитку суспільства для виявлення соціально-конфліктних зон і ситуацій, щоб хоч зменшити, якщо не оминати, їхніх згубних наслідків.

Сучасні прогности та футурологи на основі вивчення тенденцій світового розвитку схиляються до думки, що наприкінці ХХІ століття війни, які відбувалися за переділ територій, будуть змінюватись і набувати етнополітичного забарвлення.

Внутрішні конфлікти 1990-х років отримали назву «конфліктів ідентичності», оскільки пов'язані з проблемою самоідентифікації. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття ідентифікація будується переважно не на державній основі, як було (людина вважала себе громадянином певної країни), а на іншій, переважно етнічній або релігійній. На думку американського автора Дж. Л. Расмуссена, дві третіх конфліктів 1993 р. можна визначити саме як «конфлікти ідентичності». При цьому, як зауважив відомий американський політичний діяч С. Телботт, менше 10% держав сучасного світу є етнічно гомогенними. Це означає, що тільки на етнічній основі можна очікувати проблеми в понад 90% держав [6, с. 209].

Етнополітичний чинник при конфліктній ситуації насправді є найвагомим чинником соціальної напруженості разом з економічним, соціальним, територіальним та ідеологічним чинником, оскільки люди здатні змінювати свою думку, ставлення до певних речей, здатні звикати або пристосовуватися до різних умов суспільного проживання, незмінним лишається лише етнос, до якого людина належить від народження. Етнічна ідентичність найстійкіша і значима для більшості людей, насамперед в умовах загальної кризи. Для окремої людини саме етнічна група, до якої він належить, є тим, що важливіше за неї саму, що в багатьох аспектах визначає межі і спрямування її життєвих установок, що буде існувати після того, як її не стане. Таке одночасно унікальне і природне сприйняття свого етносу зумовлене тим, що людина його не вибирає. Етнічна належність «задається» разом з народженням, умінням говорити рідною мовою, культурним оточенням, у яке людина потрапляє і яке, у свою чергу, «задає» загальноприйняті

стандарти поведінки і самореалізації особистості [5, с. 373]. Ось чому конфлікти, які містять у своїй основі етнічне підґрунтя, а також потребу захисту етнічної ідентичності, є настільки нерегульовані, емоційні та непрогнозовані, адже національна ідея – це стрижень самосвідомості як цілої нації, так і окремого індивіда.

Професор Гарвардського університету США С. Хантінгтон вважає, що основним джерелом конфліктів у світі буде вже не ідеологія і не економіка, а цивілізація: «Зіткнення цивілізацій стане домінуючим фактором світової політики. Лінії розлому між цивілізаціями – це і є лінії майбутніх фронтів». При цьому під цивілізацією С. Хантінгтон розуміє історичну спільність, яка має спільні риси, мову, традиції, релігію, що практично тотожне поняттю «етнос» [4, с. 56].

Надзвичайно вагомим чинником конфліктів між нацією і етнічними меншинами є націоналізм. Націоналізм, з точки зору конфліктології, розглядають як суперництво чи боротьбу етносів за самовираження, за користування певними благами, за збереження чи утвердження своєї культури, традицій, віри, мови тощо. Історичний досвід свідчить, що етнічні конфлікти, які нерідко мають трагічні наслідки, породжуються етнічним нерівнопр'ям, зневагою, утисками або ігноруванням культури одних національних груп іншими. Рухи етнічного націоналізму виникають як відповідь проти політики інтеграції, гомогенізації етнічних спільнот з основною нацією. Прикладами є етнічні заворушення, які виникли на початку ХХ ст. і дотепер відбуваються в постколоніальних державах Африки й Азії. Узбеки, казахи, вірмени, азербайджанці, курди, грузини, палестинці і багато інших народів вели і ведуть боротьбу за цілковите виокремлення від держави, політика якої намагається асимілювати їх у свою націю, тобто бачимо поступове переростання етнополітичного конфлікту в сепаратиські рухи, які передбачають ідею створення незалежної спільноти, активного «суб'єкта історії».

Національний чинник володіє чи не найбільшою конфліктогенністю серед усіх інших соціальних факторів. Загалом націоналізм розглядається як певна форма взаємин між етносами, коли один етнос розвиває й утверджує власну народність, культуру, традиції, що сприймається іншим етносом, який почуває себе більш ущемленим, як форма експансії, своєрідного нав'язування способу буття, і пригніченіший етнос намагається захистити, відстояти свої права, що призводить до напружених ситуацій.

Активні етнонаціоналістичні рухи різних за величиною етнічних груп спростовують теоретичні моделі таких істориків, як Дойч і Лернер, які вважали, що рано чи пізно нація держави, що у більшості, поглине етноси, які проживають на її території і становлять меншість. Досвід показує, що існує прямий зв'язок між спробами уряду поліетнічної держави створити громадянсько-територіальну національну ідентичність, і сепаратиськими рухами, які відразу ж виникають у відповідь. І чи більше спроб робить уряд для створення інтегрованої територіальної нації, тим сильнішим стає напруження етнонаціоналістичного спрямування.

Нерідко буває так, що на націоналістичні наміри однієї нації чи соціальної групи інша нація або соціальна група чи навіть етнічна меншина відповідають не спробами встановити справедливість, а навпаки посиленням рухів за збереження і поширення власної самобутності. Унаслідок відбувається не придушення націоналізму, не встановлення гармонії міжетнічних, міжнаціональних відносин, а навпаки посилення національної неприязні, наприклад процеси балканського регіону: Боснії, Косова тощо.

В умовах постійно зростаючої міжетнічної нетерпимості в різних регіонах світу управління етнополітичними конфліктами повинно бути одним із пріоритетних напрямів у визначенні внутрішньої політики держави.

Для запобігання ескалації етнічних конфліктів важливим напрямом політики повинно бути використання методів управління конфліктом, які включають принципи локалізації конфліктів, для зменшення його впливу на суміжні території, а також скорочення кількості суб'єктів конфлікту. Крім того, поняття управління конфліктом визначається впливом на перебіг конфлікту третьої сторони, метою якої є врегулювання, розв'язання або трансформація конфлікту. Основною метою менеджменту етнополітичного конфлікту, передусім на сучасному етапі, коли традиційні моделі врегулювання конфліктів не встигають відреагувати на швидкі політико-соціальні зміни устрою держав, є використання різних методів і засобів для зменшення його деструктивних наслідків.

Важливим аспектом для запобігання конфліктних ситуацій є врахування прав національних меншин, проведення політики, заснованої на демократичних принципах, які включають надання громадянства, рівних можливостей, гарантування вільного користування рідною мовою тощо. Не зайвим для запобігання назріваючої конфліктної ситуації буде й аналіз психологічних особливостей як нації в цілому, так і окремих соціальних груп. Важливим також є взаємоповага поглядів, думок, позицій, зрештою, і традицій та історичного минулого народів.

Актуальними питаннями політики поліетнічних держав є розвиток соціальних та економічних програм на територіях компактного проживання національних меншин, забезпечення рівного розвитку різних етнічних спільнот, звернення уваги на проблеми біженців та іммігрантів, забезпечення правової основи існування етнічних спільнот, розроблення принципів державного управління й етнічного менеджменту в регіонах етнічної нестабільності. Необхідним також є розуміння поняття політичної толерантності, як одного з основних критеріїв демократичного суспільства.

Досить популярною зараз стає також концепція культурного плюралізму або мультикультуралізму, яка забезпечує створення можливостей для збереження і розвитку особливої ідентичності етнічних груп. Мультикультуралізм передбачає співіснування в межах однієї території кількох культур, націй з рівними правами і можливостями їхньої реалізації. Програми мультикультуралізму успішно реалізуються в США, Канаді, Австралії. Проте в періоди, коли конфлікти набувають досить гострих і радикальних форм, методи культурного плюралізму вже не є такими дієвими.

Отже, лише цілеспрямовані, послідовні і терпеливі зусилля можуть дати результат у боротьбі з етнічними конфліктами.

Література

1. Аклаєв А.Р. Этнополитическая конфликтология: Анализ и менеджмент: учеб. пособие / А.Р. Аклаєв. – М.: Дело, 2005. – 472 с.
2. Жижко С. Нація як спільнота / Сергій Жижко. – К.: Дніпро, 2008. – 808 с.
3. Ентоні Сміт Національна ідентичність / Ентоні Сміт; [пер. з англ. П.Таращука, за виданням: National Identity Antony D.Smith Penguin Books, 1991]. – К.: Основи, 1994. – 222 с.
4. Етнополітичні конфлікти у посттоталітарному просторі: зб. статей / Відпр. ред. Ю. Римаренко, І. Тимошенко, Є. Степанов. – К.: Укр.-фін. ін.-т менедж. і бізнесу, 1999. – 279 с.
5. Ландабасо Ангуло А.И. Терроризм и этнополитические конфликты. Книга вторая: Терроризм сегодня / А.И. Ландабасо Ангуло, А.М. Коновалов. – М.: Огни, 2004. – 413 с. (Российская академия наук. Институт Европы).

6. Лебедева М.М. Мировая политика: [учебник для вузов] / М.М. Лебедева. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М.:Аспект Пресс, 2007. – 365 с.
7. Фесенко М.В. Трансформація сучасної системи міжнародних відносин: концептуальний і прогностичний вимір / М.В. Фесенко – К.: Центр вільної преси, 2008. – 236 с.

World development is characterized by a steady increase in ethnic tensions due to rapid political and social changes and changes in the coexistence equilibrium of different nations and ethnic minorities. An urgent need has arisen to revise laws on ethnic development and methods of preventing and resolving ethnic and racial conflicts. There is need to understand and analyze the nature of conflicts on ethnic grounds, structure, causes, figures, feature development, etc.

Key words: minority ethnic and political conflict, nationalism, ethno-national movement, interethnic instability.

Данный этап мирового развития характеризуется постоянным нарастанием межэтнической напряженности, что обусловлено быстрыми политическими и социальными изменениями, которые нарушают баланс сосуществования как отдельных наций, так и этнонациональных меньшинств. Возникла острая необходимость пересмотра законов этнического развития, способов предупреждения и решения этнонациональных и межнациональных конфликтов. Для этого необходимо понять и проанализировать суть конфликтов на этнической почве, их структуру, причины, субъектов, особенности развития и т.д.

Ключевые слова: национальное меньшинство, этнополитический конфликт, национализм, этнонационалистические движения, межэтническая нестабильность.